

Cesta k živému chápání řeči

Alfred Baur

1. Obsah fonetického bádání

Je zajisté těžko říci, kdy bylo započato s vědeckým bádáním řeči. Jistě to bylo velmi dávno. Hláskové písmo je toho důkazem. První texty psané fonetickým písmem byly elamitského původu, to znamená, že se datují do roku asi 3 650 před Kristem. (Elamisté žili při ústí řeky Eufratu a Tigridu do Perského zálivu a jejich městem byla Susa.)

Studium cizích jazyků v polovině 19. století vyvolalo podle dnešního vědeckého náhledu, zájem o řeč jako takovou. Tehdy vyvstala otázka, jak se vlastně vyslovují slabiky, hlásky, slova a věty jazyků, z nichž se zachovalo jen písmo.

Fonetika jako věda zkoumala v první řadě fyzikální děj mluvení, studovala vznikání hlásek, přízvuk, vytváření i členění slabik atd. Ukázalo se jasně, že ne nápís, ale proces mluvení je klíčem k porozumění řeči. Pozvolna přibývaly technické přístroje, které měly otevřít to, co ucho a oko při mluvení zaznamenávají. Fonetika se pohybuje na poli fyziologie, stejně tak na poli akustiky. Stala se velmi specializovaným vědním oborem.

Navzdory všem experimentálním vyšetřením fyziologického průběhu řeči ještě stále chybí měření proudícího vzduchu. Žádný z dnešních přístrojů se k tomu nehodí, protože každá sonda proud vzduchu naruší. Víme tedy velmi málo o rychlostech proudu vzduchu a o utváření jeho vírů a o proudících rovinách.

Jedna z nejpozoruhodnějších prací v tomto oboru je dílo Johanny Zinke. Zde jsou zkoumány proudové tvary vzduchu při mluvení, leč vně úst. Náznak toho je patrný při vyslovování hlásek ve studeném vzduchu: vydechovaný vzduch se stává viditelným. Na fotografiích se pak dá sledovat to, co jinak pouze slyšíme. I když se viditelné útvary dechu oka mžitě rozplývají, přesto prozrazují něco z podstaty hlasu. Lze z nich usuzovat dění uvnitř ústní dutiny. To, co je viděl, je ale zánik hlásek, nikoliv jejich vznikání. Zde se hodláme zabývat procesem vznikání hlásek a k tomu nám tyto experimenty stačit nemohou.

Pomineme-li uvedenou práci Johanny Zinke, která vychází z názorového pozadí opírajícího se o Rudolfa Steine ra, můžeme říci, že dnešním fonetikům něco velmi důležitého uniká. Mluvení je pro ně tělesným dějem, tělesným pohybem, jemným utvářením a tvarováním vydechované ho vzduchu. Fonetikům se jedná o posuzování akustických procesů. Uniká jim cosi bytostného: Mluvení je proniknuto duší a duchem. Vzduch, jímž je mluveno, není jen mecha níkým nástrojem.

Člověk mluví, používá řeči, ale řeč není pouze lidského původu, není vynálezem jako je jím třeba pluh nebo kolo. Jo darem člověku, který mu byl dán v úsvitu jeho času.

Všichni lidé v dětském věku vrůstají do řeči jako ryba do vody nebo pták do vzduchu. Řeč je kolem nás a proniká námi. A kdyby nebyla svou podstatou tak spojena s bytostí JÁ, museli bychom říci, že jsme skutečně pouhými personami (latinsky totiž personare znamená pro - zvučovat). Řeč v nás svou povahou probouzí plamen Já. Schopnost mluvit umožňuje člověku jeho sebevědomí. Řeč přijímáme, ztotožňujeme se s ní a šíříme ji dál. Její původ ale nelze najít v člověku samotném.

2. Metoda pozorování

Hlásky jsou vzájemně velmi podobné jedna druhé, přesto jsou při pečlivějším pozorování patrné rozdíly tak, jako mezi jednotlivými lidmi. Každá i nevelká skupina hlásek se dá dělit přinejmenším podle příbuznosti nebo způsobu tvoření. V každé hlásce se dá nakonec objevit její jedinečnost.

Tak, jak se dá člověk nejlépe posoudit podle toho, co protrpěl i prožil, dá se usoudit povaha podstaty hlásky podle toho, jakým způsobem vzniká. Fonetika fenomenologického charakteru popisuje proces vznikání hlásek a odvozuje z něj její charakteristické rysy.

Každou hlásku musíme posuzovat podle zvláštnosti sil, které ji vytvářejí. Každá je vyjádřením určitého vlivu prazákladu řeči. To, co se děje při vytváření jednotlivé hlásky, jaké překážky se jí stavějí do cesty, co je ona ochotna snášet nebo naopak překonat, to vše ukazuje na druh síly, která vytváří tuto hlásku.

Zpočátku může mnohotvárnost procesů při vzniku hlásek budit dojem chaotičnosti. Hlásky nelze vysvětlit ze dvou pólů tak, jak je tomu při vzniku barev. Goethe vysvětlil spektrum barev z hlediska dvou základních elementů - světla a tmy. Jak uvidíme, tvoření hlásek je mnohotvárnější, komplikovanější.

Je překvapující, že po dobu dvou století, která uplynula od Goethových studií, se nikdo nezačal podobným způsobem zabývat hláskami. Možná příčina je asi v tom, že Goethovo přírodopysné dílo bylo po celé století zapomenuto, že teprve Rudolf Steiner při vydání jeho děl si povšiml jejich závažnosti a připomněl je.

V této práci bychom chtěli upozornit na důležitost Steinerova upozornění. Steinerovy myšlenky nejsou pouhým výsledkem srovnání a shromažďování, nýbrž jsou plodem bdělého a živoucího zabývání se řečí ve spojení s anthroposofickou naukou o člověku.

3. Vztah mluvení a myšlení

Pomyslíme-li na rozšířenost mluvení, můžeme být překvapěni stále existující nedostačnou pozorností, která je právi řeči věnována. Řeč je činnost velmi přesná. Ztráta této přesnosti se projevuje jako koktání nebo zadrhávání. Člověk může snadno mluvit, ale zároveň si neuvědomuje, co přesně dělá. Mluvení se stává samozřejmostí zvyku.

A právě zde narážíme na zvláštní vztah mezi mluvením a myšlením dnešního člověka. Mluvícího ani poslouchající ho dnes příliš nezajímá, jaká slova či věty budou při řeči použity, jde jim jen o myšlenkový obsah sdělení.

Myšlenky se nedají prostě beze slov přenášet, a tak musejí být přenášeny slovy a větami, které doléhají od mluvícího k poslouchajícímu a ten je opět přeměňuje na myšlenky. V tomto pohledu se řeč jeví jako by slova a hlásky byly pouze nádoby k přenášení myšlenek. Řeč se stala pro současnou civilizaci nástrojem signalizace pro přenos informací. Z dnešního pohledu jsou řeč a myšlení jen velmi volně propojeny; probíhají vedle sebe a ne společně. Myšlení je bdělé a mluvení víceméně automatizované a na úrovni snů. Jen málokdy se vynoří otázka: Jak to říci? Otázka: Jak? zaniká vedle otázky: Co? A přesto mnohá slova napovídají tomu, že v dřívějších dobách byl vztah mezi mluvením a myšlením těsnější a vnitřnější.

V následujícím případě toto ukážeme na slově Regen (pršet). Toto slovo je ve všech germánských jazycích: rótsky zní Ring, ve staré němčině pak Regar souvisí patrně s Regen = pohybovat se. Ideologický kořen je Reg = vztyčovat se, narovnávat se. K tomuto kořeni patří i mnoho jiných indogermánských slov jako latinské regere (narovnávat, řídit, vládnout), latinské rex a staroirské reg (král, panovník) a německé recht, richtig, richten, Gericht (právo, pravda, správný, soudit, soud).

V těchto slovech je R spojeno se slovem Já, které latinsky a řecky zní - ego, gótsky a holandsky - ik a v němčině se stává ich. Slovo Já zanechalo v mnoha současných slovech stopy ve své minulosti. V německém slově Regen (déšť) se zachovalo prastaré Ego, ve slově Recken (rekové) je to už Ik a ve K tvé richtig, richten (správně, soudit) se již objeví leh. Co v vjadřuje slovo EGO? Líčí, jak člověk prožívá svou bytost Já. Hlásky G značí uvolňovat si cestu, odstraňovat překážku. To mámená překonání, ve kterém si sebe mohu uvědomit. G je předcházeno hláskou E a následováno O. Je to jako systola a diastola srdečního pulsu. Při E proud krve pryšší ven, při O proudí dovnitř. Já se pak ocitá v proudu krve.

E: V srdci se hromadí krev a cítím sílu k vyražení ven.

G: Má vůle Já naléhá proti pozemskému ohraničení.

O: Cítím v srdci. Byl jsem to já, kdo mění svět.

Ve slově R-EGE-N se EGO stává EGE. V hlásce R je rytmický pohyb, padání kapek deště. Déšť vyslovuje stále R. Hlásky K, které obklopují ostatní hlásky, naznačují, že nejde o meteorologický jev, nýbrž o duchovní bytost Já.

Mnohá německá slova končí hláskou N. Toto N vede k vědomí a říká, abychom věděli: Je to tak.

Děšť (Regen) přichází na Zem jako král (Rex) nebo panovník (Regenti), aby uváděl věci na správnou míru (Richten). Napřimuje všechno živé.

Na těchto příkladech bylo možno ukázat, jaké vazby existují mezi slovy a jejich podobami. Podoba slova sdělovala kdysi posluchači, o co jde. Někdejší člověk mluvil v obrazech a v obrazech také myslel.

Vývoj řeči je spojen s posunkem. Kdysi srozumitelné posunky se postupně staly slyšitelnou řečí. Na dnešní znělou řeč můžeme nahlížet jako na ozvučenou řeč posunků, která kdysi byla stejně srozumitelná jako dnešní mluvená.

Nacházíme zde vliv praeurytmie člověka, kdy došlo k proměně lidských orgánů v mluvící a řeč se stala slyšitelnou.

S pozdějším zanikáním hláskové vnímavosti došlo k vyvíjení gramatiky, jejímž úkolem bylo sloužit vyjadřování myšlenek. Gramatika převedla člověka od vnímání imaginativního k logickému, k abstrakci.

Dnes řeč, zbavena své původní úlohy, slouží ke sdílení informací. Sama o sobě již neznamená nic, pouze zprostředkovává výměnu informací. Zbavena své původní královské důstojnosti slouží jako poslíček myšlení, které v sobě neneso ani skutečnost ani obrazy.

Tento rozdíl si ujasníme ještě lépe, když si uvědomíme, že pan Kovář již nemá nic společného s kovářským řemeslem a že pan Černý může být i blondák. Řeč je tedy naprosto nesrozumitelná tomu, kdo ji nezná, kdo nestudoval její slovník a gramatiku. Není čeho litovat. Nebýt oddělení slova a obrazu, nedošel by člověk své nezávislosti. Abstraktní a netvořící myšlenka nezavazuje. Dnes je lhostejné, jak je věc pojmenována. Důležité však je, že řeč vede k dané věci.

Z vyprávění o Babylonské věži víme, že došlo ke ztrátě rozumění hlasovým posunkům. Těžko si představit, že k tomu došlo tak náhle, jak je líčeno, spíše je to popis dlouhodobého procesu. Se ztrátou schopnosti bezprostředně rozumět řeči je zajisté spojeno ještě další přetváření, které ale znamenalo ztrátu rozumět řeči přírody. Kdysi lidé rozuměli tomu, o čem šumějí stromy, o čem hučí moře a hřmí hrom. Byla to řeč bohů. Viditelný svět byl srozumitelným posunkem božských bytostí přírody; východ Slunce, tvary zvířat, listů, kamenů vyprávěly. O překonání této vytvářející se propasti usilovaly mnohé mysterijní školy. Říkalo se: Člověk je nejvyšším z tvorů. Osvojil si nejvyšší schopnost - řeč. A jedině tou se odlišuje od ostatních pozemských tvorů. V kamenech a rostlinách už impuls řeči mlčí. Z duše zvířete vycházejí jen neartikulované zvuky.

Podlidská řeč je plodem ze stromu stvoření. A to, co se nakonec objeví jako plod, muselo být již jako semeno přítomno od počátku stvoření. Síla, která u člověka vytváří řeč, působí od prvopočátku jako svět tvořící, světem pohybující, jako ovlivňující universum, až se nakonec objevil její plod, řeč. Člověk je tedy korunou stvoření a řeč je korunou člověka. I řeč sama je korunována, a to slovem všech slov, slovem Já. Všechna slova označují věci vnějšího světa, ale „Já“ můžeme říci pouze sami sobě. Toto slovo je středem, kolem něhož ostatní jevy krouží. Vše, co Já neobjasní svým vědomím, klesne pro duši do noci, do podvědomí. A tak je člověk držitelem trojí koruny: Nosí korunu stvořitelovu, protože je zrcadlením jeho

božského praobrazu, nosí korunu loga, protože nabyl schopnosti řeči. A nakonec nosí korunu „já jsem“, protože vlastní lidské Já.

Žák mysterijní školy dostal za úkol proniknout řeč a své dílo svým Já, aby tak propojil všechny tři. Dalším jeho úkolem bylo dát běžným věcem kolem něj nová jména odpovídající jejich podstatě. Mysterijní žák tím vysvobodil dosud skryté, dřímající a neprojevené slovo. Vedl tak tvoření slov zpět k jeho začátku. Věci jsou posvěceny svým pravým jménem. Tím bylo také překonáno zmatení jazyků (v Babylóně, pozn. překladatele). Také samotný žák dostával při zasvěcení nové jméno. Jméno odpovídající jeho věčné duchovní bytosti.

Pro dnešní vědomí je myšlení a mluvení dalece oddělené od sebe navzájem. Myšlení bylo původně vedeno hlasem a pak gramatikou. Řeč byla člověku školou myšlení. Myšlení dnešního člověka se osamostatňuje a samo v sobě usiluje najít červenou nit vedoucí k myšlenkové realitě - řeči zůstává jen úloha poukazovat na myšlenkové obsahy; není již dále nositelem života myšlenek (leč přínosem je, že získala možnost sledovat své vlastní zákony a impulsy). A to se realizuje i při jejím uměleckém a terapeutickém uplatňování. Myšlenka tímto vede k duchovní skutečnosti a řeč k novému poli působnosti.

Shrnutí: Cesta k živému chápání řeči

1. Obsahy fonetického bádání

Jak probíhají vzdušné proudy v dutině ústní při tvorbě hlásek, může být zjištěno vlastním pozorováním. Experimentální pokusy nebyly ještě dodnes provedeny

2. Způsob pozorování

Ze způsobu, jak je hláska vytvářena a z průběhu jejího vznikání, lze usoudit, jaká bytost promlouvá v této hlásce. V hláskách se projevují úkony a práce síly, které tvoří řeč.

3. Vztah myšlení a mluvení

Myšlení a mluvení jsou dva děje, které probíhají vedle sebe. Bdělá pozornost se zaměřuje na myšlenkový obsah a mluvení samo probíhá ve snové náladě. Tak je tomu ve vztahu vědomí současného lidstva.

Původně byla slova slyšitelnou gestikulací prožívání a nálady duše. Mluvení bylo vůdcem myšlení. Se zánikem vědomí mluvy se prohloubila propast mezi myšlením a mluvením - řeč se stala konvencí a vznikly různé národní jazyky, různé národy. V mysterijních školách bylo dáváno žákům za úkol překonat zmatenost řečí: Hledali pro věci a osoby jména odpovídající jejich podstatě.

V současné době by mělo být nalezeno myšlení, které by se oprostilo vazby na řeč. Tím by mělo být dosaženo přechodu od slovního myšlení k myšlení o skutečnosti. Řeč by pak poukazovala na samotnou skutečnost.

Zbavena nutnosti „nést“ myšlenky, se řeč stane novou duchovní skutečností a zdrojem umění i léčby. Myšlenky se stanou obrazy skutečnosti a hlásky jazyka působícími silami.